

## BYURGERS TENGLAMASI VA UNING YECHIMI

**Maxmasoatov Muhiddin G'ayrat o'g'li**

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti  
stajyor-o'qituvchi, [m.makhmasoatov@g.nsu.ru](mailto:m.makhmasoatov@g.nsu.ru)

### ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada turli xil suyuqliklar va gazlar dinamikasiga oid Byurgers tipidagi tenglama va uning yechimlari o'rganilgan. Byurgers tipidagi tenglama uchun muammolar oilasi ba'zan bosimsiz ikki tezlikli gidrodinamika deb ataladi. Berilgan tenglama atroflicha o'ganib chiqildi. Tenglamaning yechimlari va grafigi hosil qilindi.

### ABSTRACT

In this article, the Burgers-type equation for the dynamics of various liquids and gases and its solutions are studied. The family of problems for the Burgers-type equation is sometimes called pressureless two-velocity hydrodynamics. The given equation has been refined. The solutions and graph of the equation were generated.

### KIRISH

Biz Burgers tenglamasining analitik murakkabligi birdan yuqori bo'lmagan barcha yechimlarini tasvirlaymiz. Ma'lum bo'lishicha, bunday echimlarning barchasi o'lchamlari 3 dan oshmaydigan va elementar funktsiyalar bilan ifodalanadigan to'rta oilaga kiradi. Burgers 2-murakkablik tenglamasining yechimlari turkumiga misol keltirilgan.

Byurgers tenglamasi quyidagi kurinishga ega

$$z'_y + z * z'_x + z''_{xx} = 0 . \quad (1)$$

$z = c(a(x) + b(y))$  kurinishda tanlab olinsin va bu erda  $(a,b,c)$  doimiy bo'lmagan analitik bir o'zgaruvchili funktsiyalar bo'lsin. Tanlab olingan funktsiyamizni (1) ga quysak quydagi kurinish xosil bo'ladi.

$$b_1 c_1 + a_1 c_0 c_1 + a_1^2 c_2 + a_2 c_1 = 0$$

Bunda xar bir indeks shu funktsiya xosilasining tartibi. Bunda  $a, b$  va  $c$  larning doimiy emasligi  $a_1, b_1$  va  $c_1$  larning aynan nol emasligini anglatadi. Ma'lumki

$$-\frac{c_2}{c_1} = \frac{a_1 c_0 + a_2 + b_1}{a_1^2} \quad (2)$$

(2) ning chap qismi  $(a(x) + b(y))$  argumentli funktsiya bo'lgani uchun, tenglikning o'ng qismi

$$L = b'(y) \frac{\partial}{\partial(x)} - a'(x) \frac{\partial}{\partial(x)} \quad (3)$$

operatorning yadrosida yotishi kerak. Natijada quyidagi tenglikni hosil qilamiz:

$$a_1 a_2 b_1 c_0 + a_1^2 b_2 - a_1 a_3 b_1 + 2a_2^2 b_1 + 2a_2 b_1^2 = 0. \quad (4)$$

**1- holat.** Agar  $a_2 = 0$  bo'lsa, (4) dan  $b_2 = 0$  kelib chiqadi, ya'ni  $a$  va  $b$  chiziqli, aniqrog'i  $a(x) + b(y) = kx + ly + \gamma$ .  $k$  va  $l$  nolga teng bo'lmagan doimiylardir. Biz  $z$  ni  $z = c(x + \lambda y)$  shaklida qidirmoqdamiz. Bunda (1) dan  $\lambda c'(t) + c(t)c'(t) + c''(t) = 0$  natijani olamiz. Bu tenglamaning javobi

$$z = 2\mu th(\mu(x + \lambda y + v)) - \lambda$$

**2- holat.** Agar  $a_2 \neq 0$  bo'lsa (4) dan ushbu natijani olamiz

$$c_0 = - \frac{a_1^2 b_2 - a_1 a_3 b_1 + 2a_2^2 b_1 + 2a_2 b_1^2}{a_1 a_2 b_1} \quad (5)$$

$L$  operatorni qo'llash orqali (5) dan quyidagi tenglamani olamiz

$$a_1^4 a_2 b_1 b_3 - a_1^4 a_2 b_2^2 + a_1^3 a_3 b_1^2 b_2 + a_1^2 a_2^2 b_1^2 b_2 + a_1^2 a_2 a_4 b_1^3 - a_1^2 a_3^2 b_1^3 - 2a_1 a_2^2 a_3 b_1^3 + 2a_2^4 b_1^3 + 2a_2^3 b_1^4 = 0. \quad (6)$$

Bu munosabat, agar  $b_2 = 0$  bo'lsa, unda  $a_2$  – ham nol bo'ladi, ya'ni ushbu holatda nafaqat  $a_2$ , balki  $b_2$  ham noldan farq qiladi, degan xulosaga kelishimizga imkon beradi.  $c_0$  uchun (5) ifodani (2) ifodadagi  $\frac{c_2}{c_1}$  ni inobatga olgan holda yozsak quyidgi tenglika kelamiz:

$$a_1^4 a_2 b_1^2 b_4 - 4a_1^4 a_2 b_1 b_2 b_3 + 3a_1^4 a_2 b_2^3 - a_1^4 b_1^2 b_2 b_3 + a_1^4 b_1 b_2^3 + a_1^3 a_3 b_1^3 b_3 - a_1^3 a_3 b_1^2 b_2^2 + a_1^2 a_2^2 b_1^3 b_3 - a_1^2 a_2^2 b_1^2 b_2^2 - a_1^2 a_2 b_1^4 b_3 - a_1^2 a_2 b_1^3 b_2^2 + 2a_1 a_2 a_3 b_1^4 b_2 - 2a_2^3 b_1^4 b_2 - 2a_2^2 b_1^5 b_2 = 0. \quad (7)$$

Ko'rish mumkinki, bu munosabatlar  $(x, y)$  erkli o'zgaruvchilarga yoki erkli funksiyalarga bog'liq emas, balki faqat  $(a, b)$  ning hosilalarigagina bog'liq. Endi  $a_1 = A, a_2 = P(A), b_1 = B, b_2 = Q(B)$  belgilash orqali (7) tenglamadagi funksiyalarning differensial tartiblarini pasaytiramiz, ya'ni birinchi tartibli hosilalar yangi mustaqil o'zgaruvchilar, ikkinchi tartibli hosilalar esa noma'lum funksiyalardir. Misol uchun  $a_3 = P'(A)P(A)$ . Shu bilan bir qatorda avvalgidek belgilashdan foydalanamiz  $P' = p_1, P'' = p_2, \dots, Q' = q_1, \dots$ . Shunda (6) va (7) munosabatlar quyidagi ko'rinishni oladi

$$A^2 B^3 p_0^2 p_2 + A^4 B q_1 q_0 + A^3 B^2 p_1 q_0 - 2AB^3 p_0^2 p_1 - A^4 q_0^2 + A^2 B^2 p_0 q_0 + 2B^4 p_0^2 + 2B^3 p_0^3 = 0, \quad (8)$$

$$-A^3 B^3 p_0^3 p_1 p_2 - A^5 B p_0 p_1 q_0 q_1 + A^4 B^2 p_0^2 p_2 q_0 - A^4 B^2 p_0 p_1^2 q_0 + A^2 B^4 p_0^3 p_2 + A^2 B^3 p_0^4 p_2 + 2A^2 B^3 p_0^3 p_1^2 + A^5 B q_0^2 p_1 + A^5 p_0 q_0^2 p_1 + A^4 B p_0^2 q_1 q_0 + A^3 B^3 p_0 q_0 p_1 - 4AB^4 p_0^3 p_1 - 4AB^3 p_0^4 p_1 - A^4 B p_0 q_0^2 - A^4 p_0^2 q_0^2 + A^2 B^3 p_0^2 q_0 - A^2 B^2 p_0^3 q_0 + 2B^5 p_0^3 + 4B^4 p_0^4 + 2B^3 p_0^5 = 0 \quad (9)$$

$q_0 = b_2 \neq 0$  bo'lgani uchun, (9) dan  $q_1$  funksiya va bu funksiya  $A$  ga bog'liq emasligini yozamiz, shunda

$$(-A^4 p_2 + 2A^2 p_0)q_0 - A^3 B p_0^2 p_3 - 2A^3 B p_0 p_1 p_2 + 4A^2 B p_0^2 p_2 + 4A^2 B p_0 p_1^2 - 4AB^2 p_0 p_1 - 12AB p_0^2 p_1 + 8B^2 p_0^2 + 8B p_0^3 = 0. \quad (10)$$

tenglamani hosil qilamiz. (10) tenglamaning quydagi ko'rinishlarda ixchamlashimiz mumkin  $Q = mB^2 + nB + l$  yoki  $(-A^2 p_2 + 2p_0) = 0$ .

**2.1 – holat.**  $Q$  ifoda  $B$  ning kvadratiga bog'liq, ya'ni  $Q = mB^2 + nB + l$ .  $Q$  ifodani (8) va (9) ga oborib qo'yamiz. (8) ga tegishli  $B$  ga bog'liq bo'lmagan ozod hadni ajratamiz, natijada  $l = 0$  ni hosil qilamiz. So'ngra (9) dan  $B^5$  qatnashgan hadni ajratib olib, u erdan  $p_1$  ni  $p_0$  orqali ifodalaymiz. Differensiallash orqali biz  $p_0$  dan  $p_2$  ga tegishli bo'lgan ifodani olamiz. Bu ifodani (8) tenglikdagi  $B^4$  qatnashgan hadga qo'yib  $A^2 m(A^2 m + 2P(A)) = 0$  tenglikni hosil qilamiz. Bizda quyidagi muqobil yechimlar bor:  $m = 0$  (2.1.1 – holat) yoki  $P(A) = -\frac{mA^2}{2}$  (2.1.2 holat).

**(2.1.1 – holat)** (9) dan  $B^5$  ning koefitsientini ajratsak  $a_2 = P(A) = 0$  bo'lib, bu 2-holat shartiga zid bo'ladi.

**(2.1.2 – holat)** (8) va (9) shartlar  $mn = 0$  zaruriy va yetarli shartni beradi. Lekin,  $m = 0$  tenglik  $a_2 = P(A) = 0$  ekanligini anglatadi, shu bois  $n = 0$  va  $Q(B) = mB^2$ . (5) ifodani ( $P, Q$ ) o'zgaruvchilar orqali yozsak quyidagi tenglikka kelamiz

$$c_0 = -\frac{-Ap_1 p_0 B + A^2 q_0 + 2p_0 B^2 + 2p_0^2 B}{Ap_0 B}$$

Hosil qilingan  $P$  va  $Q$  larni qo'ysak  $c_0 = 0$  bo'ladi. Ziddiyat.

**(2.2 – holat)**  $(-A^2 p_2 + 2p_0) = 0$ . Ushbu tenglamani yechsak  $P = mA^2 + n/A$  ko'rinishidagi umumiy yechimga kelamiz. Bu yechimni (8) ifodaga qo'yib,  $A$  qatnashmagan hadni ajratib olsak  $n = 0$  ya'ni  $P = mA^2$  hosil bo'ladi. Buni esa (9) ifodaga qo'yib,  $A^6$  qatnashmagan hadni ajratsak va  $m \neq 0$  ni inobatga olsak  $Q = -mB^2$  yoki  $Q = -2mB^2$  tenglikni hosil qilamiz.

**(2.2.1 – holat)**  $Q = -mB^2$ . Hosil qilingan oddiy differensial tenglmani yechish orqali quyidgi tengliklarni hosil qilamiz

$$a(x) = \ln(x\alpha + \mu) \delta, \quad b(y) = -\ln(\beta y + \nu) \delta.$$

Bularni (5) ifodaga qo'yish orqali esa quyidagi tenglikka kelamiz

$$z = c(a + b) = \frac{(x\alpha + \mu)\beta}{\alpha(\beta y + \nu)}.$$

**(2.2.2 – holat)**  $Q = -2mB^2$ .  $c_0$  uchun olingan ifodaga  $P(A) = mA^2$ ,  $Q(B) = -2mB^2$  tengliklarni olib borib qo'ysak  $c_0 = 0$  ga eg bo'lamiz. Ziddiyat

To'la baho berish uchun faqat bitta o'zgaruvchiga bog'liq bo'lgan (1) ning yechimni ham ko'rib o'tamiz. Bu bizning terminologiya<sup>1</sup>mizda murakkablik funktsiyalari nolga teng.  $z = z(x)$  bo'lsin, u holda (1) ifodadan  $zz' + z'' = 0$  ko'rinishidagi oddiy tenglama hosil bo'ladi. Uni yechish orqali esa quyidagiga ega bo'lamiz:

$$z(x) = \frac{1}{k} th\left(\frac{x + \alpha}{2k}\right).$$

(1) ning yechimi  $x$  ga bog'liq bo'lmasa, ayonki u oddiy o'zgarmas bo'ladi. Demak quyidagi teoremani isbotladik:

### Teorema 1.1

**a)** Byurgers tenglamasining ixtiyoriy  $z = c(a(x) + b(y))$  ko'rinishdagi yechimi (bunda  $z_1(x, y)$  ikkala o'zgaruvchiga ham bog'liq) quyidagi ikkita oiladan biriga kiradi:

$$(I) \quad z_1 = 2\mu th(\mu(x + \lambda y + v)) - \lambda$$

$$(II) \quad z_2(x, y) = \frac{x + \alpha}{y + \beta}$$

**b)** Byurgers tenglamasining faqat bitta o'zgaruvchiga bog'liq bo'lgan yechimi quyidagi ko'rinishni bo'ladi

$$(III) \quad z_3(x) = 2\mu th(\mu(x + \alpha))$$

$$(IV) \quad z_4(y) = \beta.$$

Bunda  $\lambda\mu \neq 0$ .

Birinchi oila 3 parametrli, ikkinchi oila 2 parametrli, uchinchi oila 2 parametrli, to'rtinchi oila 1 parametrli hisoblanadi.

**Natija 2.** Byurgers tenglamasining murakkablik darajasi 1 dan yuqori bo'lmagan barcha yechimlari elementar funktsiyalar bo'ladi.

Byurgers tenglamasining murakkablik darajasi birdan yuqori bo'lgan yechimlari ham mavjud.

**Misol 3.** (1) tenglamaning quyidagi yechimlar oilasini ko'rib chiqamiz:

$$z = \frac{4x + 2A}{x^2 + Ax - 2y + B}$$

Ko'rinib turganidek, bu ifodaning murakkablik darajasi 2 dan yuqori emas. Biz uning birdan yuqori ekanligini ko'rsatamiz. Buning uchun differensial operatorni hisoblaymiz:

<sup>1</sup> Terminologiya – bir sohaga oid terminlar majmui

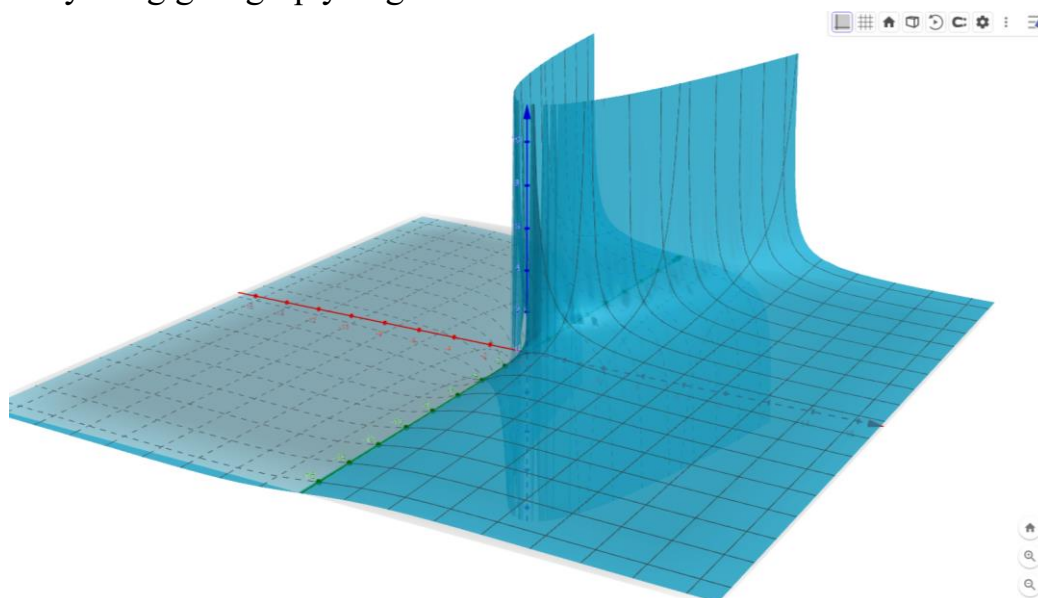
$$\delta(z) = \left( \ln \left( \frac{z'_x}{z'_y} \right) \right)''_{xy} = -8 \frac{A + 2x}{(A^2 + 2Ax + 2x^2 - 2B + 4y)^2}$$

$z$  funksiya faqat va faqat  $\delta(z) \equiv 0$  bo'lgandagina birdan yuqori bo'lmagan murakkablikka ega bo'ladi. Yuqoridagi natija esa buning aksini, ya'ni  $z$  ning murakkablik darajasi 1 dan yuqori ekanligini ko'rsatadi. Demak uning murakkablik darjasi 2 ga teng. Shuningdek uning murakkablik darajasi  $A$  va  $B$  ning qiymatlariga bog'liq bo'lmagan holda 2 ga teng. Xususan, ushbu

$$z = \frac{4x}{x^2 - 2y}$$

funksiyaning ham murakkablik darajasi 2 ga teng bo'ladi.

Funksiyaning grafigi quyidagi ko'rinishda bo'ladi.



#### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. [https://scholar.google.com/citations?view\\_op=view\\_citation&hl=ru&user=mSR8wVcAAAAJ&citation\\_for\\_view=mSR8wVcAAAAJ:u-x6o8ySG0sC](https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=mSR8wVcAAAAJ&citation_for_view=mSR8wVcAAAAJ:u-x6o8ySG0sC)
2. [https://scholar.google.com/citations?view\\_op=view\\_citation&hl=ru&user=mSR8wVcAAAAJ&citation\\_for\\_view=mSR8wVcAAAAJ:d1gkVwhDpl0C](https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=mSR8wVcAAAAJ&citation_for_view=mSR8wVcAAAAJ:d1gkVwhDpl0C)